

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

IVA KARABAIĆ

POSVETNO PISMO MATIJE GRBIĆA PRIJEVODU ESHILOVA "OKOVANOG PROMETEJA"
(DIPLOMSKI RAD)

MENTOR: prof. dr. Darko Novaković

Zagreb, travanj 1996.

Sadržaj

DJELO.....	4
"OKOVANI PROMETEJ"	6
OPIS GRBIĆEVOG IZDANJA	7
POSVETNA PJESMA (<i>Ad lectorem</i>).....	9
POSVETNO PISMO.....	9
NEKE OSOBITOSTI GRBIĆEVOG JEZIKA I STILA.....	16
ZAKLJUČAK	17
LITERATURA.....	19

Mathias Garbitius Illyricus u hrvatskoj se povijesti književnosti najčešće spominje pod imenom Matija Grbić (KÖRBLER, VODNIK, EJ)¹, no javlja se i oblik prezimena Grbac (FRANIČEVIĆ).

Matija Grbić rodio se oko 1508. u Istri, u okolici Labina. U Nürnberg odlazi 1520. Odande ga njegov profesor Kamerarije šalje na heidelberško sveučilište. Potom u Wittenbergu pohađa Melanchthonova predavanja, 1534. postaje *magister artium* te na istom sveučilištu predaje grčku književnost. Na preporuku Kamerarija, Luthera i Melanchthona 1537. odlazi u Tübingen kao profesor klasičnih jezika i moralne filozofije.

Do smrti 1559., tri je puta bio dekan tübingenske *Facultas artium*.

U Tübingenu je 1540/41. Grbićev gost bio Matija Vlačić Ilirik.

Glavni izvor za poznavanje Grbićevog života nadgrobni je govor koji je održao njegov kolega Georg Liebler, profesor fizike u Tübingenu. Ovaj je govor tiskao 1614. Lieblerov učenik Wieland.

¹Bibliografske jedinice objašnjene su u popisu literature.

DJELO

Iz razdoblja Grbićevog života u Wittenbergu očuvane su njegove tri prigodne pjesme, dva epitafa i epitalamij, u elegijskim distisima, na grčkom jeziku, tiskane u **Georgii Sabini Brandenburgensis Poemata**, 1543. Jedan je epitaf (24 distiha) posvećen Joakimu I. Elektoru Marhionu Brandenburškom, a drugi (3 distiha) matematičaru i astronomu Ivanu Karionu. Epitalamij (82 distiha) posvećen je udaji Melanchthonove kćerke: *de nuptiis Georgii Sabini et Annae, filiae Melanchthonis*. Nisu očuvane Grbićeve pjesme na latinskom koje Melanchthon spominje u preporuci s kojom Grbić odlazi u Tübingen. U Tübingenu 1538. Grbić piše kratku posvetnu pjesmu (3 distiha) djelu Jakoba Schegka **Philosophiae naturalis omnes disputationes ac universa tractatio**.

Zbirku **Epitaphia quaedam non inscita partim graeca partim latina** izdaje 1543. U ovoj se zbirci pored njegovih nadgrobnih epigrama nalaze i istovrsna djela drugih autora te jedna *carmen προτροπικόν ad Laurentium Durium Noricum, discipulum suum*.

Godine 1544. nastao je spis **Carmen gratulatorium de nuptiis illustrissimi principis et D. Domino Christophori Ducis in Wirteberg**. Ovo djelo sadrži pet prigodnih pjesama od kojih su četiri kraće napisane na latinskom, dok je središnja pjesma (60 distiha) sastavljena na grčkom jeziku.

Iste godine Grbić izdaje svoje školske govore: **Oratio de vita, moribus, doctrina et professione Hippocratis** te **Oratio de doctrina morum et vitae**.

1552. Matija Grbić tiska i svoju **Oratio funebris de vita et obitu Clarissimi viri D. Ioannis Sichardi**, uz koji se nalazi i Grbićeva posvetna pjesma na grčkom i latinskom jeziku te tri epitafa.

Toxit 1557. izdaje djelo **Orationes publice in celeberrima Tubingensi Academia a professoribus publicis per hoc trimestre habitae**. U ovoj se zbirci nalaze tri Grbićeva govora održana tokom njegovog trećeg dekanskog mandata: *Oratio habita a D. Magistro Mathia Garbitio Illyrico, graecae linguae ac moralis disciplinae professore publico, in promotione baccalaureorum*, zatim drugi govor *...in solemnitae divae Catharinae*, te treći *...in promotione Magistrorum*.

Dva su Grbićeva prijevoda, Eshilov "Okovani Prometej" i Heziodova "Djela i dani", tiskana pred sam kraj njegovog života, dok je prijevod Aristejinog pisma s grčkog na latinski Simon Schard izdao posthumno, godine 1561. Dakle, 1559. tiskana su u Baselu ***Hesiodi opera et dies, cum interpretatione Latina et scholiis, utrisque ad planiorem explicationem accomodatis*** te ***Aeschyli Prometheus***.

"OKOVANI PROMETEJ"

Eshilovo autorstvo ove tragedije je pod sumnjom, no zbog relativno malog broja očuvanih djela ovog autora, jezične osobitosti većini znanstvenika nisu presudan dokaz za postojanje nekog drugog nepoznatog Eshilovog suvremenika koji bi mogao biti tvorac "Okovanog Prometeja".

Uglavnom, "Okovani Prometej" (Προμηθεὺς δεσμώτης) smatra se prvim dijelom trilogije u kojoj se Eshil bavi Prometejem. Drugi dio trilogije, od kojeg su nam sačuvani neki fragmenti, bio je "Oslobođeni Prometej" (Προμηθεὺς λυόμενος). Treći pak dio spominjan u antici bila je tragedija "Prometej vatronoša" (Προμηθεὺς πυρφόρος) koja je najvjerojatnije obrađivala nastanak Prometejevog kulta u Ateni.

Eshil (Αἰσχύλος), rođen oko 525.pr.n.e. u Eleuzini, umro 456.pr.n.e. u Geli na Siciliji, bio je prema podacima iz leksikona *Suda* autor devedeset drama, dok je u rukopisnoj tradiciji taj broj nešto manji i kreće se od 79 do 81 naslova. Uz "Okovanog Prometeja" sačuvane su tragedije "Perzijanci", "Sedmorica protiv Tebe", "Pribjegarke", te jedina sačuvana organska trilogija, "Orestija", koju čine "Agamemnon", "Žrtva na grobu" i "Eumenide". Na papirusima pronađenim u Egiptu iz opusa Eshilovih satirskih drama sačuvani su prizor iz "Ribara" te skoro cijela korska partija iz "Prometeja".

Editio princeps Eshilovih djela (**F. Asulani Aldina**) izdana je u Veneciji 1518, znatno nakon Sofokla (1502.) i Euripida (1503). Grbić se služi Turnebovim izdanjem, Pariz 1552.

Najstariji prijevod Eshila (***Aeschyli poetae vetustissimi tragoediae sex quot extant***) u latinskoj prozi, kojemu je autor *Ioannes Sanravius* izdan je 1555, dakle četiri godine prije Grbićevog, u Bazelu, također kod Oporina.

OPIS GRBIĆEVOG IZDANJA

Puni je naslov djela

Aeschyli/Prometheus/cum interpretatione Mathiae Garbitii Illyrici, Graecae linguae et Moralis philosophiae professoris ordinarii in Academia Tubingensi.

Nakon ovog naslova, na samom početku nalazi se posvetna pjesma naslovljena: *Ad lectorem/M. Garbitius*, nakon koje slijedi mjesto tiskanja i izdavač: *Basileae, per Ioannem Oporinum*

Prvih trideset i pet nenumeriranih stranica zauzima posvetno pismo koje je glavna tema ovog rada (prijepis ovog pisma nalazi se u prilogu).

Nakon ovog pisma slijedi pozdravna pjesma Mihaela Toksita u Grbićevom prijevodu. **Mihael Toksit** (pravim imenom Schütz) bio je novolatinski pjesnik koji je 1556. došao na tübingensko sveučilište te ondje do 1560. predavao poetiku i retoriku. Izdao je *Orationes publice in celeberrima Tubingensi Academia a professoribus publicis per hoc trimestre habitae*.

Slijede *Mathiae Garbitii Illyrici in Aeschyli Prometheus scholia* na početku kojih je *Praefatio* u kojem se Grbić bavi ugledom, značenjem i postankom tragedije prema Horaciju i Kvintilijanu, tumačenjem Aristotelove definicije tragedije te vrstama i dijelovima tragedije po Aristotelu, kao i dužnostima tragičkog kora po Horaciju. Nakon ovog predgovora izdanju od petnaest stranica, slijedi *Argumentum* koji čine *ὕποθεσις prima* (str.15-16.) i *ὕποθεσις altera* (str.17-18), kratki odjeljak *De personis* (na str.18.) te *Fabulae scholia* (str.18-24).

Nakon dvije stranice uvoda započinje "Okovani Prometej": originalni tekst, prijevod i tumač. Grbić svoj prijevod i tumač stavlja bez izuzetka neposredno iza originalnog teksta (pretiska Turnebova teksta), nakon svake izmjene govornika, čak i ako govor lika ili kora iznosi samo jedan stih. Zapažanja o prijevodu i popratnom tekstu iznesena su u KÖRBLER, str.79. te 91-95: ovaj prozni prijevod trebao je biti jasan i razumljiv, pomagalo za razumijevanje originala, budući da je ovo izdanje prije svega bilo namijenjeno učenicima; zbog toga je Grbić često dodavao riječi radi veće

jasnoće, a složene je riječi najčešće prevodio frazama ili jednostavnim riječima istog ili sličnog značenja. U tumaču, prvenstveno stvarnom komentaru, Grbić govori općenito o odjeljku koji obrađuje, često se vraćajući na smisao prethodnih dijelova teksta zbog razumijevanja cjeline (otežanog zbog isprekidanosti teksta prijevodom i komentarima). Komentar je najopsežniji za početni dio djela (stihovi 1-382.) budući da je njihov sadržaj pogodan za filozofske komentare autora, ne samo profesora klasičnih jezika već i moralne filozofije. Osim stvarnog komentara Grbić se u svom tumaču bavi i etimologijama (*"Προμηθεύς dicitur, quasi προμηδόμενος, providens et prospiciens, a πρὸ et μῆδομαι, quod significat consulto, perspicio et machinor: unde προμηθεύς, et δ verso in θ προμηθεύς, solers, ingeniosus et industrius in perspiciendo"*, KÖRBLER, str.94-95), značenja pojedinih riječi tumači grčkim, latinskim i njemačkim, kritikom teksta se ne bavi, a gramatička su tumačenja razmjerno rijetka. "Pričinja se, da Grbić nije nigda izučavao gramatiku grčkoga jezika, nego da je naučio grčki čitajući klasike, pa ga gramatičko tumačenje nije moglo zanimati" (KÖRBLER, str.95). Na kraju knjige (str.295-303, nenumerirane stranice) nalazi se *RERUM ET VERBORUM/in Mathiae Garbitii ad Aeschylum/scholiis praecipue memorabilium/INDEX*.

Neke od naziva natuknica navodim za primjer:

Ἄδράστια /Adrastiae etymologia/Aeneis Vergili/Aeschyli grandiloquentia/Aeschylus & poeta & Pythagoreus/ aer/affectiones animi voluntariae in externis bonis/ affectuum vis/Amazones/amici in rebus adversis praesto esse debent/amici non sunt causa tristiae amicis/animi morbus quo pernitior, eo incurabilior/ amor superiorum/ἀνθάδεια/Argus a Mercurio interfectus/ Atropos/Atlas astrologus et mons/atlas caelum/Atlas filius Iapeti.

Slijede *ERRATA*, dok je na zadnjoj stranici tiskano: *BASILEAE, M.D.LIX./Mense Februario.*

POSVETNA PJESMA (*Ad lectorem*)

Grbićeva uvodna pjesma napisana je u elegijskom distihu. U ovih osam stihova Grbić iznosi sve bitne momente mita o Prometeju: bio je *φιλάνθρωπος καὶ πάνσοφος*, no umjesto priznanja za zasluge, strašno je trpio. Odviše je želio tj. bio je *λεωργός*, pružio je darove bogova smrtnicima i suprotstavio se Zeusu, postao je tako najmrži bogovima i odvojen od ljudi. Premda Grbić Prometeju priznaje zasluge, već i u ovoj posvetnoj pjesmi vidljiva je njegova kritika Prometejevih postupaka, prelaženja okvira onog što je primjereno, naročito u završnom stihu "drugima mudar, sebi ne baš mudar". Prometejev model ponašanja, njegove vrline i mane Grbić će razraditi u posvetnom pismu.

POSVETNO PISMO

Na samom početku stoji posveta Jeronimu Baumgartneru.

Jeronim Baumgartner (1498-1565), Melanchthonov prijatelj iz Nürnberga, zaslužio je ovu posvetu budući da je, sa **Stefanom Haseom** (kojeg Grbić spominje u *Oratio de vita, moribus, doctrina et professione Hippocratis*), ponudio Grbiću potporu za studij na nekom od sveučilišta.

Na prvoj stranici posvetnog pisma Grbić spominje i zasluge M. Toksita (autora pozdravne pjesme) za nastanak prijevoda "Okovanog Prometeja". Osim toga, navodi i razlog koji ga je sklonio na prevođenje upravo ove tragedije (koju karakterizira ovako "*Hanc Aeschyli, poetae sapientissimi, Tragoediam longe gravissimam*", p.1). Naime, njezina je fabula preuzeta iz Heziodove građe no "*Ille enim Hesiodeus locus, ut brevior, ita obscurior, requirebat quandam sui pleniorum et dilucidiorum enarrationem*"(p.2). Ovim objašnjenjem Grbić smjera na različite obrade mita kod Hezioda i Eshila: dok se kod Hezioda samo u kraćim crtama govori o borbama titana i jednom od njih, Prometeju, koji je ljudima dao vatru, Eshilov mit je razrađeniji. Po njemu, Prometej je sudjelovao u borbama titana no budući da ovi nisu slušali njegova proročanstva, odlučio se boriti na Zeusovoj strani. Kad je međutim Zeus nakon dolaska na vlast u podjeli "resora" potpuno zanemario ljude, čak ih odlučio uništiti i

stvoriti neko novo pleme, Prometej im je pomogao na razne načine, poučivši ih brojnim vještinama te stoga nastradao.

Građu "Okovanog Prometeja" Grbić također smatra dostojnom pažnje jer se bavi važnim za ljudsku prirodu i zajednički život. Navodi i dvije izgubljene tragedije koje su s ovom činile cjelinu *Prometheus ignem auferens* i *Prometheus solutionem impetrans*. No budući da je srednji dio trilogije sačuvan, na temelju njega moguće je suditi o čitavom djelu, zaključuje Grbić.

Sljedeća Grbićeva tvrdnja upućuje na njegove krive izvore ili pak želju da svoju tezu potkrijepi primjerima bez stvarnog uporišta. Govoreći da ovu građu o Prometeju obrađuju prije Hezioda mnogi *sapientissimi viri*, Grbić navodi da Homer spominje Prometeja. Premda se u mjerodavnim izvorima (**Kleine Pauly, Lexicon Homericum**) iznosi da kod Homera nema ni spomena o Prometeju, moguće je da Grbić pod Homerom smatra sholija uz Ilijadu A 126, *λαούς· παρὰ τὸ λᾶαν· λᾶας δ' ἠὲ κατὰ διάλεκτον ὁ λίθος· Προμηθέως παῖς· οὗς δ' ἢ Πύρρα γυναῖκες*.

Slijedi najava alegorijskog tumačenja "Okovanog Prometeja", spominjanje Mojsijeveg nauka *"de primo hominis lapsu et discessu a simplicitate et rectitudine divina, ad περιεργίαν mentis et voluntatis suae, pro quo lapsu reparando tandem mentem divinam carnem subire oportuit"* (p.3). Nakon ovog kratkog skretanja biblijskom, Grbić nastavlja svoje viđenje sposobnosti grčkih mudraca da spoznaju grijeh. Oni nisu mogli ove stvari objasniti u potpunosti samo snagom svojih umova, pa ipak su uspjeli vidjeti pogreške u oba dijela ljudske prirode, *in appetitu et in mente*. Osim toga, budući da čovjek, sad zbog sljepila duha, sad zbog žestine naopakih žudnji pada strmoglavce u sve vrste zala, grčki su filozofi zaključili da je to bolest kojoj prvoj treba tražiti lijek te nastojali oko popravljanja ovih obaju dijelova ljudske prirode. Uz filozofe, iznosi dalje Grbić, isti su cilj imala i povijesna djela baveći se istim temama na jednostavniji način, dok *"prisca illa Poesis tectius hoc quidem agit et involutius: verum sub illis suis involucris et integumentis longe gravius, plenius, accuratius et splendidius, atque hoc ipso intelligentibus quidem planius et clarius quam vel philosophi vel historici"* (p.5).

Naposlijetku, premda je i za ljudskost i za duhovnost Grbiću vrhovni uzor Sveto Pismo, on ističe utjecaj spoznaja antičkih pisaca na

teologe poput Bazilija Velikog, Grgura Nazijanskog, Ivana Zlatoustog, Augustina, Jeronima, obrazovane slobodnim umijećima koja su smatrali "predznanošću" za svetu znanost. U tome su imali apostolski uzor: Grbić pokazuje izreke iz poganskih pisaca u djelima Sv. Pavla, Menandrovu (Grbić ne navodi djela iz kojih uzima citate, u nekim slučajevima ne spominje niti kojeg pisca citira; ovaj citat je iz **Menandri sententiae**, stih 808.) u *Poslanici Korinćanima* (15,33), Epimenidovu (iz *De oraculis*) u *Poslanici Titu* (1,12), Aratovu (iz *Phaen.*5) u *Djelima Apostolskim* (17,28). Sveta nauka nikada ne ukida prirodne zakone i dužnosti ljudske pravednosti i ljudskosti kao odlike zajedničkog života u zemaljskom kraljevstvu već sve tumači, mijenja i povlači k pravednosti vjere i svetosti nebeskog kraljevstva. Grbić ovo potkrepljuje spominjući Augustinovo djelo, "Državu Božju", a zatim prelazi na obranu nauka o ljudskosti. "*Nec ipsa humanitas non est gradus et via quaedam ad pietatem*" (p.7.) piše Grbić navodeći da se slično očitovao o *humanitas* i Mojsije, a citira i djelo *De humanitate* (ovo je izuzetak budući da Grbić spominje i autora i djelo koje citira; preciznije, zbog opsega Filonove građe, dodajem da je riječ o *De virtutibus*, I.1.) Filona iz Aleksandrije. Nauk o ljudskosti ne smije se isključiti "*a studio et cultura pietatis*" (p.8), treba ga trijezno prosuditi, "*nec ipsi locus suus detrahendus in Scholis et institutione recta iuventutis*" (p.8). On naime ne puzi uvijek po zemlji, već uz božansku pomoć gleda prema uzvišenijem. *Humanitatis doctrina* primjetna je prvo kod grčkih antičkih pjesnika. Grbić se dakle opet, nakon dvije i pol stranice, vraća grčkim uzorima, potkrepljujući svoje teze citatima (premda ne navodi ni izvor ni autora, radi se o Horaciju: *post Socraticae studuerunt tradere chartae, A.p.310, a Qui, quid sit pulchrum, quod turpe, quod utile, quod non, / Plenius et melius Chrysippo et Crantore dicit, Ep.I,2,3-4*). Drugi se ovaj citat odnosi na Homera koji među antičkim pjesnicima zauzima prvo mjesto.

Grbić ubraja u Homerova djela, uz "Ilijadu" i "Odiseju", "Margita". Homera hvali govoreći da mu nema premca po živom i slikovitom prikazu svijeta i ljudske prirode "*ut qui eas cum intelligentia et iudicio intueatur et expendat, ille putet se in σὺνὸψει et conspectu habere totum mundum, mores, consilia, industriam et fortunam omnium hominum et pro temporibus et locis omnibus*" (p.10). Nakon ove općenite pohvale, Grbić prelazi na "Ilijadu", sadržaj sažima citatom

Stultorum regum et populorum continet aestus (Horacije, *Ep. I, 2, 8*). Svoj uopćeni pregled sadržaja zatim isprepleće ponovo Horacijevim stihovima, ni ovog puta ne navodeći autora (*Ep. I, 2, 14-17*). Dok u "Ilijadi" Homer ocrtava *appetitivam hominis vim*, u "Odiseji" pak *"mentem, partem hominis alteram et virtutem eius praecipue depingit et illustrat in ipso Ulysse"* (p.11-12). Grbić tako ponovno spominje dva dijela ljudske prirode koje uvodi na početku svog posvetnog pisma (p.4).

"Odiseju" Grbić tumači alegorijski, no to se ne spominje u članku o Grbiću koji je napisao Körbler (inače nesklon tumačenju Bunićeve "Otmice Kerbera" kao intendirane alegorije).

Po Grbiću Odisejeva lutanja prikazuju općenitu sliku ljudskog života punog tumananja, opasnosti i poteškoća prije dolaska na sigurno, čvrsto tlo poput povratka u domovinu. Zatim izlaze na vidjelo unutarnji uzroci zala u dušama ljudi, a to su *"illae variae, obliquae, distortae et monstrosae affectiones animorum sine quibus profligatis nemo ab erroribus et iactationibus suis liberari et ad portum alicuius σωφροσύνης perducī potest"* (p.12). No to ne uspijeva nijednom čovjeku već samo Odiseju koji ima božanski potvrđenu mudrost i strpljivost. Kao što je on izgubio sve svoje drugove prije povratka, i ljudi obuzeti raznovrsnim napastima ne nalaze umirenje prije potpunog iscrpljivanja duha i tijela. Misleći očito na životne teškoće i smrt kao smirenje, Grbić se zapravo vraća na Augustinove dvije države (p.7. *"terrena civitas pro hac vita fragili et momentanea, caelestis pro illa aeterna"*). Ovu bit Homerovog nauka, propovijeda moralni filozof Grbić, ne smije nitko zanemariti, a posebno ne državni i duhovni dužnosnici: *"eos vero qui in quadam parte administrationis vel civilis vel spiritualis sunt constituti, turpe etiam et incommodum fuerit, vacare omni talium cognitione: ad quae suam ἐπιμέλειαν referre debent, illi quidem iusticiam civilem, hi vero iuxta divinam et coelestem"* (p.14).

Homer je pružio građu tragičarima i komediografima koji su je iznosili, po Grbiću, *"accomodatius et utilius"*. Tragički su pjesnici likove i teme uzimali iz "Ilijade" i "Odiseje", a komički iz "Margita". Premda je po Grbićevom računu² propalo Eshilovih šezdesetak, Sofoklovih preko pedeset, a Euripidovih skoro sedamdeset

²O broju Eshilovih tragedija već je bilo riječi, za Sofokla pak leksikon *Suda* navodi 123 tragedije, 118 naslova je poznato. Broj Euripidovih tragedija danas poznatih jest između 78 i 90.

tragedija, *"Verum fortasse hae etiam paucae, quae restant horum trium Tragicorum, diligentius plecttae, suffecerint abunde cuique non plane stупido et inertі ad iudicium prudentius de nullo non vitae negotio graviori et publico"* (p.15). Prema komedijama Grbić je oštrij: nekoliko Aristofanovih komedija možda i jesu *"ingeniosas... et eruditas"*, no one nikako nisu po njegovom ukusu *"sed nonullas pro statu illo Democratico nimis populares et λεωργούς, ad modum Plautinarum ut illae aliae non ita sint desiderandae sanioribus et gravioribus"* (p.15). Koristilo bi doduše da se očuvalo nešto od Menandrovih i Difilovih djela³, no ovaj je gubitak lakše podnošljiv zahvaljujući Terenciju koji je preuzeo u svoja djela ono najbolje od grčkih komediografa.

Slijedi Grbićeva ljestvica tragičara: prvo mjesto zauzima Eshil koji je obogatio i dotjerao umjetnost pisanja tragedije te obradio vrlo uzvišenu građu na način primjeren vremenu i zbivanju. Drugi je Sofoklo čija su djela *"σπουδαία, perinde ut Aeschlyi: sed oratio est haud paulo tersior, expolitior et suavior"* (p.16). Euripid je primjereniji trgu, kod njega *"sunt omnia argutiora, pleraque loquaciora et ἀνώμαλα, non pauca φαύλα et πανούργα"* (p.16).

Nakon samog početka, otprilike na sredini posvetnog pisma Grbić se vraća na samu tragediju te dva dijela ljudske prirode. "Okovani Prometej" naime obrađuje dvije teme, prvu *"de erroribus et fortuna varia et miserabili Ius...quod pertinet ad hominis partem appetitivam"*, drugu *"de captivitate Promethei quod est principale et refertur ad vim mentis humanae exprimendam"* (p.16-17).

I Prometeja Grbić tumači alegorijski: kroz ovaj lik treba razumjeti duh i ljudsko umijeće koje je zastranilo od duha, kako božanskog tako i onog ljudske vlasti. Nadalje, dijeli zastranjenja od najnižih, onih k tjelesnim žudnjama do viših, težnji za korisnim i časnim poput onih za bogatstvom, moći, častima, slavom. Jedna od ovih potonjih otklona jest i *προμήθεια*. Ovo je ključan termin u Grbićevim filozofskim razmišljanjima. On razlikuje *prometiju* koja proizlazi iz interesa i ljubavi prema sebi samom, te drugu, *"πρὸς ἕτερον"* i ona je tema ove tragedije. Prometej naime sve *"ex singulari studio, amore et prosecutione hominum, propter ipsos iuvandos et*

³Uz kratke fragmente Difilovih komedija, od Grbićevog nam je vremena otkriven čitav Menandrov "Čovjekomrzac" (1959. izdan) te odlomci "Samljanke", "Djevojke ošišane kose" i "Parničara".

demerendos, nihil non excogitet, producat et efficiat, quod animadvertat ipsius utile aut gratum futurum, ad quandam industriam commendationem" (p.19). Prikazan je kao *σοφιστής*, nastoji si pribaviti veću slavu zbog svoje mudrosti. U Grbićevo vrijeme sve gori od težnje za promjenama i izumima, novo potiskuje staro, a primjeri su očiti posvuda: "*Conferas animum ad ordines artium honestarum et sapientiae officinas ubi animadvertes hanc ingeniosam προμήθειαν multo etiam inquietiorem esse, ad nescio quod insanabile κακόηθες non solum scribendi, sed et contendendi et se invicem petendi saepe non ita benigne per suas γνωσιμαχίας et λογομαχίας et quidem in ordinibus illis, unde sal omnis sapientiae requirendus erat*" (p.20-21). Ova je tragedija o takvoj *prometiji* koja vlada pod krinkom filantropije i, premda je usmjerena na društvo, nije uvijek lišena i one privatne dimenzije, težnje za vlastitom promocijom. *Prometija* ima u sebi božanski duh, no pomiješana je s tjelesnim i zemaljskim dijelom. Zbog toga zastranjuje, odmeće se od božanske izvrsnosti izvora i usmjerava k tijelu (usp.p.3). Ipak, u ljudima postoji želja za izliječenjem.

U ovom dijelu svoje moralne propovijedi Grbić je bez ikakve naznake izvora svoj tekst popratio citatima (radi se o Heziodovim "Djelima i danima", stihovi 40-42.,101.,58.,89.).

Pandora je također objašnjena alegorijski, kao "*incredibilis varietas ingeniorum, studiorum, industriarum, conditionum et generum vitae, quibus singulis suis detinetur, fatigatur, conficitur ad suam quandam saniozem quidem, sed nimis seram et tristem ἐπιμήθειαν*" (p.23).

Grbić zatim uspoređuje Eshilovog i Heziodovog Prometeja: u "Okovanom Prometeju" glavni lik nema uz sebe brata Epimeteja, ne spoznaje svoj prijestup i nepokolebljivo brani svoju nedužnost, dok Heziodov Prometej prihvaća zlo i spoznaje grijeh. Oba su prikazana točno - postoje ljudi obe vrste. Uz to, brojni su primjeri *prometije* no ljude od zastranjenja težnjama i nagonima nisu mogli spriječiti ni proroci. Ipak, iskupljenje je svojim silaskom u ljudsko tijelo pružio Božji sin, vraća se Grbić na kršćanske teme.

Grbić je *prometiji* posvetio deset strana posvetnog pisma prijevodu tragedije "Okovani Prometej", vjerojatno potaknut suvremenom nestrpljivošću težnji treće generacije humanista da upotrijebe svoja znanja na mijenjanju svijeta.

U završnom dijelu prije svega iznosi bojazan da je bio predug, no tako je tražio predmet koji je obrađivao te dodaje ove riječi "*Eae si non videbuntur aberrare a scopo, bene erit: sin minus, licebit cuique doctiori proferre aptiores*" (p.28).

Slijedi posveta Baumgartneru u kojoj, među ostalim, čestita državi koju podupire savjet čovjeka poput ovog. Ovaj iskaz potkrepljuje podužim citatom Filona iz Aleksandrije (iz *De sacrificiis Abelis et Caini*, 124-125.) o prinosu dobrog čovjeka ne samo svojoj porodici, već i državi.

Ovo posvetno pismo "Okovanom Prometeju" završava ovim riječima, uz posebnu pozornost posvećenu zadnjoj riječi u rečenici:

"Vale quam optime, cum omnibus tuis, in CHRISTO Domine nostro, gubernante te in omnibus consiliis et conatibus tuis, per suam caelestem προμήθειαν." (p.35).

NEKE OSOBITOSTI GRBIĆEVOG JEZIKA I STILA

Citati su u posvetnom pismu u funkciji potkrepljivanja, pojačavanja iznesenih tvrdnji. Dvostruko je veći broj citata na grčkom nego na latinskom, s time da je dio grčkih preveden (Filon iz Aleksandrije, neki biblijski). Autore od kojih je uzeo najveći broj citata (Horacije, Heziod) imenom uopće ne spominje. I jedan i drugi autor u funkciji su teme o kojoj je u određenom dijelu pisma riječ: "Epistule" koristi jer ilustriraju njegovo izlaganje o Homerovom pjesništvu, a u moraliziranju mu pomažu dijelovi "Djela i dana", prijevod kojih je prethodio i potaknuo prevođenje "Okovanog Prometeja".

U posvetnom se pismu pojavljuje, uz neke latinizirane grecizme, dosta **grčkih riječi i fraza**. Grbić se njima djelomično koristi da pokaže učenost (zbog toga bi mu mogla biti zamjerena *prometija*), također zbog točnijeg navođenja (nazivi djela), kao i adekvatnijeg (i njemu samome i objektivno, npr. *προπαίδευσις*) načina izraza. Posebno se često koristi grčkim za određivanje karakteristika osoba koje prevodi rjeđe nego kad upotrebljava grčke fraze. *Prometiju*, ključni pojam središnjeg dijela pisma, niti ne pokušava prevoditi. Grčke riječi kojima se služi vrlo su često u upotrebi samo kod pjesnika (*ἀλαοσκοπία*, Il. 10.515, 13.10, Od. 8.285, Hes. Th. 466), često koristi inače razmjerno rijetke riječi iz djela autora koje citira: *λεωργός*, -όν iz Eshila (Pr. 5, još samo Archil. 88.3), *σκεθῶς* (Pr. 102, E. Fr. 87), *γνωσιμαχία* iz Filona Judejca (l. 693). Poznavanje Aristotelovih djela pokazuje riječima poput *μεταμελητικός* (EN I I 50a21), *εὐμετάπειστος* (EN I I 51b6), *ἀτιμαγέλεω* (HA 572b 19, 611a 2). U Grbića se javljaju i riječi *ἀλλοτριοπράγμων*, -ov (*Anecdota Graeca*, 81), *ἐπιμήθεια* (Corn. ND 18), *λαβραγορέω* (Anon. in Rh. 159.2, 161.34), *πλεονεκτικός* (Isoc. 12.243).

Jedno od glavnih stilskih obilježja svakako je **izraz bogat sinonimima i riječima sličnog značenja** ("*ubi dominatur aestus, hoc est motus, impetus, fluctus et tempestates cupiditatum et affectuum: unde concitantur et impelluntur mentes ad cogitationes effrenatiores, ad consilia violentiora, conatus atrociores conspirationum et concursuum, ad contentiones, ad praelia et conflictus, ad bella diuturna et exitialia*", p.10-11). Pri tome Grbić naročito vodi računa o nijansama, trudeći se da pokrije čitavo

značenjsko područje ("*studeat aut nova et meliora invenire, aut vetera et priora emendare et corrigere, vel addendo quid vel detrahendo vel transformando*", p.19).

Nabujalost izraza može se dobro ilustrirati: "*ut nullus philosophorum postea umquam vel plenius, hoc est abundantius, perfectius, exornatius, picturatus et exactius: vel melius, hoc est utilius, aptius, verius et certius tractare potuerit*" (p.10).

Poneka se konstrukcija Grbiću baš i nije posrećila: "...*mari exantladus fuit, pro consecutione tandem reditus in patriam*" (p.12).

Grbićev stil obilježile su i **litote** (najčešće *nullus non, nec non*), a daleko najčešći veznik nezavisni je *et* (dviije grafije u originalu: *et i &*).

Gramatički je zanimljiva rečenica na kraju druge stranice "*ut saltem aliquid habeatur*" koja, po mom mišljenju, usprkos vezniku *ut* ima uzročno značenje ili je pak izrična rečenica.

Leksik sadrži dosta riječi iz postklasičnog latinskog: *manifestatio* (Aug. Civ. Dei, 20,23; Sulp. Sev. Dial. 3,4), *salvificus* (Alcim. Avit. ad sor. 180), *ethnicus* (od grč. *ἔθνικός* - "poganski", Tert. Pud. 9; Vulg. Matt. 5, 47; 18, 17), *spiritualis* (u značenju povezanom s dušom, Tert. Apol. 22; id. adv. Marc. 4, 20; Prud. *στεφ.* 10, 30; Vulg. Gal. 6,1; id. Cor. 15, 44), *prosecutio* (postkl., Cod. Th. 8, 5, 47; Symm. Ep. 7, 59), *reparatio* (Inscr. Orell. 1147; Prud. Cath. 10, 128), *adinventio* (Vulg. Judic. 2, 19; Isa. 3, 8 al.).

Neka osobna imena također pokazuju osobitosti. Umjesto latinskog oblika *Odyssea*, Grbić na mjesto "e" stavlja grčko *ει*, a ime njezinog glavnog junaka, Odiseja piše i sklanja na način koji odudara od uobičajenog latinskog *Ulixes*: N *Ulysses*, n *Ulyssei*, D *Ulysseo*, A *Ulyssem*, AB *Ulysse*. Za ime Mojsijevo upotrebljava latinski rijedak oblik *Moses*.

ZAKLJUČAK

"Okovani Prometej" s prijevodom i komentarima Matije Grbića jedno je od prvih tiskanih izdanja Eshilovih djela te je stoga njegova važnost neosporna. Samo posvetno pismo izdanju "Okovanog Prometeja" pokazuje da je Grbić nastavio dugu tradiciju alegorijskog tumačenja

mitova, a grčkoj je književnosti pristupao i kao grecist i kao profesor moralne filozofije. Usmjerenost prema klasičnim piscima i poznavanje antičke književnosti očitava se u brojnim citatima grčkih i rimskih autora kojima prožima svoj spis. Važno mjesto u spisu zauzima i obrana nauka o ljudskosti. U njegovom duhu Grbić spaja kršćanski nauk i antičku književnost koje ljudima daju pravila za moralno ispravan način života. Grbićevo djelo svakako može biti osnova za proučavanje tradicije alegorijskog tumačenja kao i odnosa humanista prema grčkoj i rimskoj književnosti.

LITERATURA

EJ = **GRBIĆ, Matija u Enciklopediji Jugoslavije**, sv. 4 (drugo izdanje), Zagreb 1986.

FRANIČEVIĆ = **Franičević - Švelec - Bogišić, Povijest hrvatske književnosti**, sv. 3, Zagreb 1973.

KÖRBLER = **Đ. Körbler, Humanista Matija Grbić**, Rad JAZU br. 145, Zagreb 1901.

VODNIK = **B. Vodnik, Povijest hrvatske književnosti**, Zagreb 1913.

Aeschyli Prometheus cum interpretatione Mathiae Garbitii Illyrici, Tübingen 1559.

The Cambridge History of Classical Literature I, Greek Literature, ur. Easterling i Knox, Cambridge 1990.

H. Frisk, Griechisches etymologisches Wörterbuch, Heidelberg 1973.

K.E. Georges, Ausführliches Lateinisch-Deutsches Handwörterbuch, Leipzig 1869.

R. Graves, The Greek Myths I, Penguin Books, 1960.

Hesiodos Erga, ur. Wilamowitz, Berlin 1928.

Q. Horatii Flacci Opera, ed. Borzsák, Leipzig 1984.

The Impact of Humanism on Western Europe, ur. Goodman i MacKay, New York 1993.

Lewis-Short, A LATIN DICTIONARY, Oxford 1879. (reprint 1991.)

Lexicon Homericum, ed. H. Ebeling, Leipzig, 1885.

Liddel-Scott, A Greek English Lexicon, Oxford 1968.

Menandri Sententiae Comparatio Menandri et Philistionis, ed. Jaekel, Leipzig 1964.

G. Murray, Aeschylus the creator of tragedy, Oxford 1940.

OXFORD LATIN DICTIONARY, Oxford 1968-1980.

Philonis Alexandrini Opera quae supersunt, Vol. I, ed. Cohn, Berlin 1896, *Vol. II*, 1906.

Povijest svjetske književnosti 2, ur. Vratović, Zagreb 1977.

Schmid - Stählin, Geschichte der griechischen Literatur, München 1959.

Scholia Graeca in Homeri Iliadem (scholia vetera), recensuit H. Erbse, Berlin 1969.